

מצוה ל"ז - "לה יטמא"

מצוה ל"ז היא שנצטוו הכהנים שיטמאו לקרובים הנזכרים בתורה. כי בעבור שמנעם הכתוב מלהטמא למת לכבודם, והתיר להם להטמא לקרובים, שמא יחשבו שהרשות בידם, ואם רצו להטמא יטמאו ואם לא רצו לא יטמאו, גזר להם גזרה וחייב עליהם חיוב. והוא אמרו יתעלה ויתברך שמו "לה יטמא", כלומר לאחותו. ולשון ספרא "לה יטמא", מצוה, לא רצה להטמא מטמאין אותו בעל כרחו, ומעשה ביוסף הכהן שמתה אשתו בערב הפסח ולא רצה להטמא לה ודחהו חכמים וטמאוהו בעל כרחו. וזה בעצמו הוא מצות אבל, כלומר כל איש מישראל חייב להתאבל על קרוביו, כלומר ששה מתי מצוה. ולחזק חיוב זה באר אותו בכהן שהוא מוזהר על הטומאה שיטמא על כל פנים כשאר ישראל כדי שלא יתלש דין האבלות. וכבר

פירוש המצוה

מצוה ל"ז היא שנצטוו הכהנים שיטמאו - ובמהדורת פרנקל: "היא שצונו שיטמאו הכהנים", ובדומה לזה במהדורת הרב קאפח, ועי' לקמן בביאור הענין. **לקרובים הנזכרים בתורה**, שהם (ויקרא כ"א, ב'-ג'): "לְאִמּוֹ וְלְאֶבְיֹוֹ וְלְבִתּוֹ וְלְאֶחָיו. וְלְאֶחָתוֹ", על ידי שיתעסקו בלווייתם ובקבורתם. **כי בעבור שמנעם הכתוב מלהטמא למת לכבודם** - משום כבוד הכהונה, והתיר להם להטמא לקרובים, שמא יחשבו - הם עלולים לחשוב שהרשות בידם, ואם רצו להטמא - יטמאו ואם לא רצו להטמא - **לא יטמאו**, שאין מצוה זו חובה אלא רשות. על כן גזר להם גזרה וחייב עליהם חיוב להטמא לקרובים. והוא אמרו יתעלה ויתברך שמו (ויקרא כ"א, ג'): "לְהַיְטִימָא", כלומר לאחותו.

ולשון ספרא (אמור, פרשתא א'): "לה יטמא" - מצוה, ואם לא רצה להטמא מטמאין אותו בעל כרחו, ומעשה ביוסף הכהן שמתה אשתו בערב הפסח ולא רצה להטמא לה כיון שרצה להקריב ולאכול קרבן פסח, ודחהו חכמים - דחו את רצונו וסברתו ודחפוהו אל הטומאה, וטמאוהו בעל כרחו. וזה בעצמו - ציווי זה הוא המקור למצות אבל - אבלות, כלומר לא רק הכהנים מצווים במצוה זו אלא כל איש מישראל חייב להתאבל על קרוביו, כלומר ששה מתי מצוה. ולחזק חיוב זה - כדי להדגיש את תוקף המצוה באר אותו הכתוב דווקא בכהן שהוא מוזהר על הטומאה, ואף על פי כן חייבו שיטמא על כל פנים כשאר ישראל המחוייבים במצות אבלות, כדי שלא יתלש ממנו דין האבלות.

וכבר התבאר בגמרא (זבחים ק' ע"א) שאבלות יום ראשון בלבד היא אבלות

התבאר שאבלות יום ראשון דאורייתא. ובבאור אמרו במועד קטן אינו נוהג אבלות ברגל, אי אבלות דמעיקרא היא, אתי עשה דרבים ודחי עשה דיחיד. הנה כבר התבאר שחייב אבלות הוא מצות עשה, אמנם ביום ראשון לבר, והשאר דרבנן, ואפילו הכהן חייב לנהוג אבלות ביום ראשון ויטמא לקרוביו, והבן זה. וכבר התבארו משפטי מצוה זו במסכת מועד קטן ובמסכת ברכות ובכתובות ובספרא פרשת "אמור אל הכהנים". והחייב בזה שנתחייב בה להטמא לקרוביו אין הנשים חייבות בה, כי מי שהוזהר מהטמא לזולת הקרובים הוא שנצטוו שיטמא לקרובים, אבל הכהנות שלא הוזהרו מטומאת מת כמו שיתבאר במקומו כן לא צוו להטמא, אבל תנהגנה אבלות וברשותן להטמא, ודע זה.

פירוש המצוה

דאורייתא. ובבאור אמרו במועד קטן י"ד ע"ב: אבל אינו נוהג אבלות ברגל, אי אבלות דמעיקרא היא, אתי עשה דרבים ודחי עשה דיחיד - באבלות שהחלה קודם הרגל דוחה עשה דרבים - ברגל, את העשה דיחיד - דאבלות. הנה כבר התבאר מגמרא זו שחייב אבלות הוא מצות עשה, שהרי אמרו על אבלות זו "עשה דיחיד", אמנם ביום ראשון לבר הוא דאורייתא, והשאר של שבעה ימי אבלות הוא דרבנן, ואפילו הכהן חייב לנהוג אבלות ביום ראשון ויטמא לקרוביו, כנזכר לעיל, והבן זה. וכבר התבארו משפטי מצוה זו במסכת מועד קטן ובמסכת ברכות ובכתובות ובספרא פרשת "אמור אל הכהנים".

והחייב בזה של הכהן שנתחייב בה - במצוה זו - להטמא לקרוביו, אין הנשים חייבות בה בחלק זה של המצוה, כי מי שהוזהר מהטמא למת לזולת - למי שאינו מן הקרובים, הוא שנצטוו במצוה זו שיטמא לקרובים, אבל הכהנות שלא הוזהרו מטומאת מת ואינו בלאו "דלא יטמא", כמו שיתבאר במקומו - לקמן מצות לא תעשה קס"ו, ושם דרשו: "אמור אל הכהנים בני אהרן", ולא בנות אהרן, כן - כך גם לא צוו - נצטוו - להטמא, אבל תנהגנה אבלות וברשותן להטמא אם ירצו, ודע זה.

מקורות המצוה בתורה

ויקרא י', ט"ז-כ'

וְאֵת שְׂעִיר הַחַטָּאת דָּרַשׁ דָּרַשׁ מִשֶּׁה וְהִנֵּה שָׂרָף נִיקְצָף עַל אֲלֻעָזָר וְעַל אִיתָמָר בְּנֵי אֶהֱרֹן הַנוֹתָרִים לֵאמֹר. מִדּוּעַ לֹא אֲכַלְתֶּם אֶת הַחַטָּאת בַּמָּקוֹם הַקִּדְּשׁ כִּי קִדְּשׁ קִדְּשִׁים הוּא וְאֵתָּה נָתַן לְכֶם לְשֹׂאת אֶת עֹון הָעֵדָה לְכַפֵּר עֲלֵיהֶם לְפָנַי ה' . הֵן לֹא הוּבָא אֶת דְּמָה אֶל הַקִּדְּשׁ פְּנִימָה אֲכֹל תֹּאכְלוּ אֹתָהּ בַּקִּדְּשׁ כְּאִשֶּׁר צִוִּיתִי . וַיְדַבֵּר אֶהֱרֹן אֶל מֹשֶׁה הֵן הַיּוֹם הִקְרִיבוּ אֶת חַטָּאתָם וְאֵת עֲלֹתָם לְפָנַי ה' וַתִּקְרָאנִי אֹתִי כְּאֵלֶּה וְאֲכַלְתִּי חַטָּאת הַיּוֹם הַיֵּיטֵב בְּעֵינַי ה' . וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה וַיֵּיטֵב בְּעֵינָיו .

ויקרא כ"א, א'-ד'

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אָמַר אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי אֶהֱרֹן וְאֶמְרָתְ אֲלֵהֶם לִנְפֹשׁ לֹא יִטְמָא בְּעַמּוּיוֹ . כִּי אִם לְשָׂאֵרוֹ הִקְרַב אֵלָיו לְאִמּוֹ וּלְאָבִיו וּלְבָנוֹ וּלְבִתּוֹ וּלְאָחִיו . וּלְאָחֹתוֹ הַבְּתוּלָה הַקְּרוּבָה אֵלָיו אֲשֶׁר לֹא הָיְתָה לְאִישׁ לֶה יִטְמָא . לֹא יִטְמָא בַּעַל בְּעַמּוּיוֹ לְהַחֲלוֹ .

העניינים המתבארים במצוה

"שצונו שיטמאו הכהנים": מדוע מייחס הרמב"ם מצוה זו לכלל ישראל. מצוה זו מבררת את היחס למיתה.

ספר המצוות והי"ד החזקה: בספר המצוות המצוה נמצאת בקבוצת מצוות הכהנים במקדש, ובי"ד החזקה בהלכות אבלות של גבולין. מקומה של מצוה אבלות בספר שופטים.

מקור המצוה בפסוקים: יש שינוי בין הפסוקים שהביא הרמב"ם בספר המצוות לבין הפסוקים שהביא בי"ד בחזקה. השינוי נובע מהשתייכותה של המצוה. אבלות היא דוגמא למצוה מקובלת מסיני הנרמזת בפסוקים.

ניתנה תורה ונתחדשה הלכה: ביטוי המופיע בגמרא בענין מילה והביאו הרמב"ם בהלכות אבלות. חילוק במצוות שנאמרו קודם מתן תורה הקובע אם הן מקור להלכות שלאחר מתן תורה. אבלות מתאימה להיות מצוה שכלפיה ניתנה תורה ונתחדשה הלכה.

”שצונו שיטמאו הכהנים”

הביטוי ”שצונו”¹ - המתייחס לישראל² - תמוה. הרי מצוה זו נאמרה לכהנים כמפורש בתורה (ויקרא כ”א, א’-ג’):

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אָמַר אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי אֶהֱרֹן וְאֶמְרָתְ אֲלֵהֶם לִנְפֹשׁ לֹא יִטְמָא בְּעַמִּי. כִּי אִם לְשָׂאֵרוֹ הַקָּרִב אֲלָיו לְאִמּוֹ וּלְאָבִיו וּלְבָנוֹ וּלְבִתּוֹ וּלְאֶחָיו. וּלְאֶחָתוֹ הַבְּתוּלָה הַקְּרוּבָה אֲלָיו אֲשֶׁר לֹא הִיְתָה לְאִישׁ לָהּ יִטְמָא.

בפירוש נאמרה מצוה זו לכהנים ומדוע, אפוא, מייחס אותה הרמב”ם לישראל? נראה שתשובת שאלה זו קשורה לתשובה על שאלה נוספת ששאלו על דברי הרמב”ם. הכסף משנה (הלכות אבל פ”א ה”א) כתב:

ובספר המצות שלו כתב המצוה ל”ז היא שנצטוו הכהנים שיטמאו לקרובים וזה בעצמו הוא מצות איבול כלומר כל איש מישראל חייב להתאבל על קרוביו... וגם על ראייה זו יש לתמוה שטומאה ענין אחד ואבילות ענין אחר ואם צוה שיטמא לקרוביו אין במשמע זה שיתאבל עליהם.

לא רק בספר המצוות כורך הרמב”ם את מצות הטומאה של כהן לקרוביו במצות אבילות על קרוביו. גם ב”ד החזקה בהל’ אבל מצאנו שקושר הרמב”ם שתי הלכות אלו. זו לשונו בפ”ב ה”ו:

כמה חמורה מצות אבילות, שהרי נדחת לו הטומאה מפני קרוביו כדי שיתעסק עמהן ויתאבל עליהן, שנאמר ”כי אם לשארו הקרוב אליו לאמו וגו’ לה יטמא”, מצות עשה שאם לא רצה להטמא מטמאין אותו על כרחו.

ואף הלכה זו תמוהה, שהרי יכול הכהן להתאבל מבלי להטמא, וכהן גדול יוכיח שמצוה עליו להתאבל אף שמנוע הוא מלהטמא (ועי’ עוד הל’ אבל פ”ב ה”ב).

נראה שמצוה עוסקת ביחס למיתת קרובים³. התורה מלמדת אותנו שמיתת קרובים דורשת יחס מיוחד. החיים אינם ממשיכים כרגיל.

במקורה נאמרה מצוה זו בכהן. אחר שציוותה את הכהן ”לנפש לא יטמא בעמיו”, ממשיכה התורה ומצוה שעל נפש קרוביו - ”לה יטמא”. קיבלו חז”ל שההתעסקות עם מיתת הקרובים איננה נגמרת בקבורתם כי אם בהתאבלות עליהם, והוא שאמרו ”אבילות יום ראשון דאורייתא”, וקראו חכמים למצוה זו ”עשה דיחיד”.

מכיון שהעשה כולל אבילות, ומצוה זו על כל ישראל נאמרה, על כן כתב הרמב”ם ”שצונו שיטמאו הכהנים לקרוביהם”.

¹ כך לשון הרמב”ם בספר המצוות בדפוסים מדוייקים. במהדורות המצויות: ”שנצטוו הכהנים”.
² שכן יש מצוות בהן כותב הרמב”ם שצוה הכהנים, עי’ מצוה כ”ד - שצוה הכהנים לרחוץ ידיהם, כ”ה - שנצטוו הכהנים להדליק הנרות, כ”ו - שצוה הכהנים לברך את ישראל, ל”ג - שצוה הכהנים ללבוש בגדים.
³ עיי’ קנאת סופרים במצוה זו שכתב דברים קרובים לזה.

הטומאה והחיים

עומק גדול יש במצוה זו של "לה יטמא". במיוחד נאמרה מצוה זו על מי שנאמר בו "לא יטמא". יש קשר ישיר בין שתי מצוות אלו, וכל מי שנאמר בו "לא יטמא" נאמר בו "לה יטמא".

מה משמעות יש לדברים?

הרב קוק זצ"ל עוסק בלאו המיוחד לכהנים "לא יטמא", וזו לשונו (אורות הקודש ח"ב עמ' ש"פ):

המות הוא חזיון שוא, טומאתו היא שקרו, מה שבני אדם קוראים מות הרי הוא רק תגבורת החיים ותעצומתם. ומתוך השקיעה התהומית בקטנות, אשר יצר לב האדם השקיע אותו בה, הרי הוא מצייר את תגבורת החיים הזאת בצורה מדאיכה וחשוכה, שהוא קוראה מות. מתעלים הם הכהנים בקדושתם מהקשבה שקרית זו, שאי אפשר להמלט ממנה כל זמן שהממשל הכזבי כל כך שולט בעולם, כי אם בהעברת העינים מהמחזה המביא את רשמי ההטעאה הללו אל הנפש, "על כל נפשות מת לא יבא", "לנפש לא יטמא בעמיו".

חשש גדול יש שאיסור טומאה למתים המבטא שהמות הוא "תגבורת החיים" עלול להביא לידי מצב שטומאה חמירא להו ומיתא קילא להו⁴. יכולים הכהנים לחשוב שמיתת קרוביהם אינה צריכה להטביע רישומה על חייהם ואל להם להתפעל מזה. על כן באה מצוה טומאה ואבלות, מצוה הקובעת יחס נכון למיתת קרובים. דווקא נאמרה המצוה לאלה שנאמר בהם "לא יטמא", כדי שלא יפליגו לקצה העלול להביא לזלזול בחיים. החיים הלא המה מטרת הבריאה ויפה שעה אחת בתשובה ובמעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא (אבות פ"ד מ"ז).

במצוה זו קובעים הכהנים את היחס לחיים ולמתים. גם הלאו של "לא יטמא" מבטא את היחס למוות כ"תגבורת החיים", וגם העשה של "לה יטמא" מבטא יחס של חומרא לאבדן חיים.

מובן, אפוא, שמצוות אלו נמצאות גם באחריות ישראל. על כולם לדאוג לכך שהכהנים ינהגו נכון ביחסם למתים ולחיים.

כך יש להבין את דברי הספרא שהביאם הרמב"ם בתוך מצוה זו:

ולשון ספרא "לה יטמא", מצוה, לא רצה להטמא מטמאין אותו בעל כרחו. ומעשה ביוסף הכהן שמתה אשתו בערב הפסח ולא רצה להטמא לה ודחוהו חכמים וטמאוהו בעל כרחו.

"מטמאין אותו... ודחוהו חכמים" - ביטויים אלה מלמדים על אחריות הכלל בטומאת הכהנים. לאור דברים אלו מקבל הביטוי "שצונו", שמשמש בו הרמב"ם במצוה זו, פנים

⁴ עי' יומא כ"ג ע"א שאכן כך היה: "ללמדך שקשה עליהם טהרת כלים יותר משפיכות דמים".

חדשות ומאירות. מלבד שחיוב מצוה זו של אבלות הוא על כל ישראל, גם טומאת הכהנים - מצוה היא על ישראל.

ספר המצוות והי"ד החזקה

המקדש והגבולין

הבדל יסודי יש בין עניינה של המצוה בספר המצוות לבין עניינה בי"ד החזקה. בספר המצוות נמצאת המצוה בין מצוות המקדש והעובדים בו. בין המצוות הנוהגות בכהנים הביא הרמב"ם מצות "לה יטמא". בי"ד החזקה נמצאת המצוה בין המצוות הנוהגות ב"גבולין". בתוך ספר שופטים בהלכות הנוגעות לסדרי הדין והמשפט באות הלכות אבל, הנובעות גם ממצות טומאה לקרובים.

נראה שיש לרמב"ם שיטה בדבר. כך נהג הרמב"ם גם במצות ברכת כהנים. בספר המצוות הביאה בין המצוות הנוהגות במקדש (כ"ו), ובי"ד החזקה הביאה בהלכות תפילה. כך גם נהג במצות תקיעה בחצוצרות, שבספר המצוות הביאה בין מצוות הקרבנות (נ"ט), ובי"ד החזקה בהלכות תעניות.

אפשר לומר שיש כאן כלל: כל מצוה הבנויה משני חלקים, אשר האחד שייך למצוות המקדש והשני למצוות שבגבולין - בספר המצוות שייכת היא למקדש ובי"ד החזקה לגבולין.

מצוה שייכת למושג הקדושה. אפשר ללמוד על כך ממטבע שתיקנו חכמים בברכת המצוות "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו". כך גם לימדונו חז"ל והביא הרמב"ם דבריהם במורה נבוכים (ח"ג פל"ג) מן הספרא (אינו לפנינו בספרא):

והתקדשתם והייתם קדושים - זו קדושת מצוות.

עוד אמרו חכמים (מכילתא משפטים, פרשה כ') והביא הרמב"ם דבריהם בשורש ד' משרשי ספר המצוות:

"ואנשי קדש תהיו לי", איסי בן יהודה אומר: כשהקב"ה מחדש מצוה לישראל הוא מוסיף להם קדושה.

על כן במנין המצוות בספר המצוות רואה הרמב"ם את חלק הקדושה שבמצוה כעיקר, וחלק הגבולין נספח לו.

אבל בספר הי"ד החזקה רואה הרמב"ם את צד ההלכה של המצוה. הקדושה היא התכלית:

כאשר מבואר בגדר הקדושה שאינו אמצעי כי אם תכליתי (עולת ראי"ה ח"א עמ' תל"ד).

לעומת המצוה, ההלכה - לשון הליכה - היא בחינת אמצעי. כך הוא לשון הרמב"ם במורה נבוכים (ח"א פכ"ח):

רגל שם משותף, הוא שם [אבר] הרגל... וייאמר גם בענין הסבתיות, "ויברך ה' אותך לרגלי" - בגללי כלומר בעבורי, כי הדבר אשר הוא בעבור משהוא,

הרי אותו המשהוא הוא סיבת הדבר וזה שימושי מאוד... וכך מתרגם [יונתן בן עוזיאל ע"ה] כל אבר פעולה והליכה - גבורתיה, כי כולם המטרה בהם הפעולות המופעלות על ידי רצונו.

על כן בספר ההלכה הביא הרמב"ם את החלק הנוגע ל"גבולין" ולחיי החולין שהם אמצעי ודרך להגיע אל הקודש.

מקומן של הלכות המצוה בספר שופטים

בספר הי"ד החזקה ייחד הרמב"ם חלק מיוחד להלכות אבל. המקום שנתן הרמב"ם להלכות אלו הוא בתוך ספר שופטים. ברמזי המצוות שבריש הספר טרח הרמב"ם להסביר סיבת הדבר:

הלכות אבל יש בכללן ארבע מצוות: אחת מצוות עשה ושלוש מצוות לא תעשה, וזה הוא פרטן: א. להתאבל על הקרובים ואפילו כהן מתטמא ומתאבל על הקרובים, ואין אדם מתאבל על הרוגי בית דין. ולפי זה כללתי הלכות אלו בספר זה שהם מעין קבורה ביום מיתה שהיא מצוות עשה.

דברים אלו צריכים ביאור. הרי בהלכה מבואר שאין אבלות מעין קבורה, שהרי אין מתאבלים על הרוגי בית דין אבל קוברים אותם.

נראה שדברים אלו של הרמב"ם מחזקים את ההבנה שמצוות אלו באות לתת לנו יחס נכון לחיים ולמתים. מצוות אבלות מבררת את היחס לחיים, ומצוות הקבורה מבררת את היחס לגוף המת.

מצוות אבלות, שצורת אמירתה בתורה היא במצות טומאה של כהן לקרוביו, מלמדת אותנו שהחיים הם ברכה וטוב. כדרך שאמרה תורה (דברים ל', י"ט):

החיים והמנוח נתתי לפניך הברכה והקללה ובחרת בחיים.

על כן מיתת קרובים תובעת יחס של אבלות, "ואפילו כהן מתטמא על הקרובים". בהרוגי בית דין עליהם קבעה התורה שמיתתם טובה להם ולעולם מחייהם, הרי שאין דין אבלות קיים ביחס אליהם.

לעומת זאת מצוות הקבורה מבררת את היחס לגוף המת. על כן למרות שטובה מיתתו של הרוג בית דין מחייו, מכל מקום גופו ראוי לקבורה שכן את חייו נטלה תורה ולא את מיתתו וגופתו.

לפיכך קשר הרמב"ם את מצוות אבלות למצוות קבורה דווקא בדין הרוגי בית דין, והביא דיני אבלות אחר הלכות סנהדרין ועדות, בהן נמצאות הלכות הרוגי בית דין.

צירופן של הלכות אלו משלים את היחס הנכון למיתה בכלל ולמיתת קרובים בפרט. מתוך כך אנו למדים את יחסנו לחיים ומבינים את הברכה והטוב הכלולים בחיים טובים וארוכים.

מקור המצוה בפסוקים - בספר המצוות ובי"ד החזקה סתירה בין ספר המצוות לבין הי"ד החזקה

השינוי ב"סביבת" המצוות וההלכות הביא בעקבותיו שינוי גם בהגדרת המצוה ובמקורה.
בספר המצוות נמצאת המצוה בין מצוות המקדש:

שצונו שיטמאו הכהנים לקרובים הנזכרים בתורה... והוא אמרו יתעלה
ויתברך שמו "לה יטמא", כלומר לאחותו.

בי"ד החזקה בריש הלכות אבל כתב הרמב"ם:

מצות עשה להתאבל על הקרובים, שנאמר "ואכלתי חטאת היום הייטב
בעיני ה'", ואין אבילות מן התורה אלא ביום ראשון בלבד.

מלבד השינוי במקור המצוה בתורה, הקשה הכסף משנה קושיא על עצם הלימוד:

...ומכל מקום הראיה שהביא רבינו ממה שנאמר "ואכלתי חטאת היום
הייטב בעיני ה'" יש לתמוה עליה, שבמקרא לא צוה שיתאבלו אלא שאמר
אהרן שלא ייטב בעיני ה' שיאכל חטאת באותו יום.

השינוי בהגדרת המצוה ובמקורה בא לידי ביטוי גם במנייני המצוות שבריש הי"ד החזקה.
במנין הקצר שעל סדר המצוות כתב (בספרים מדוייקים):

להיות הכהנים מטמאין לקרוביהם ומתאבלין עליהן כשאר ישראל שהן
מצווין להתאבל על מיתיהן שנאמר "לה יטמא".

וברמזי המצוות שבריש הלכות אבל כתב:

להתאבל על הקרובים ואפילו כהן מתטמא ומתאבל על הקרובים.

במנין שעל סדר המצוות הדגש הוא על הכהנים וברמזי ההלכות הדגש על ישראל.
להבנת העניין יש להקדים כמה דברים.

אבלות - מצוה מקובלת הנרמזת בפסוקים

בשורש השני מרשי ספר המצוות הביא הרמב"ם יסוד חשוב בתורה ובמצוות: מצוות
התורה ודיניה הנלמדים מן התורה במידות שהתורה נדרשת בהן, יש מהם שהם דברים
מקובלים למשה בסיני והם דיני תורה מובהקים ומוחלטים, ויש מהם שאינם מקובלים
למשה בסיני אלא חכמים הוציאו מעצמם מן הפסוקים.
לאור זה כתב הרמב"ם את מסקנתו:

לפיכך הראוי בזה שכל מה שלא תמצאהו כתוב בתורה ותמצאהו בתלמוד
שלמדוהו באחת משלש עשרה מדות, אם בארו הם בעצמם ואמרו שזה גוף
תורה או שזה דאורייתא הנה ראוי למנותו, אחר שהמקובלים ממנו אמרו

שהוא דאורייתא. ואם לא יבארו זה ולא דברו בו הנה הוא דרבנן, שאין שם כתוב יורה עליו.

ושנה הרמב"ם דברים אלו בתשובה⁵ (תש' שני"ה בהוצאת מקיצי נרדמים):

ואין שם מן התורה אלא דבר שהוא מפורש בתורה כגון שעטנז וכלאים ושבת ועריות או דבר שאמרו חכמים שהוא מן התורה והן כמו שלשה ארבעה דברים בלבד.

נראה פשוט שאבלות יום ראשון הוא מהדברים המקובלים למשה בסיני, ולמדום חכמים מן הפסוקים.

הרמב"ם הולך בענין זה בעקבות רבו הרי"ף⁶.

הרי"ף בחיבורו בסוף פרק שני בברכות (ט' ע"ב מדפי הרי"ף) הביא שיטה שאבלות שבעה ימים דאורייתא ודחה אותה, וזו לשונו:

דסבירא להו להני רבואתא דז' ימי אבלות דאורייתא ניהו וגמרי להא מלתא מדכתיב "ויעש לאביו אבל שבעת ימים", ולא הכין מילתא, דהא בהדיא אמרינן בפרק טבול יום ומחוסר כפורים, "הן היום הקריבו את חטאתם", אני היום אסור ובלילה מותר, אבל לדורות בין ביום ובין בלילה אסור דברי ר' יהודה, ר' שמעון אומר אנינות לילה אינה מדברי תורה אלא מדברי סופרים... וכיון דאשכחינן הני כולהו תנאי דסבירא להו דיום ראשון בלחוד דאורייתא, אבל לילו דהוא ליל יום שני למיתה לא תפיס אלא מדרבנן, ורבי יהודה לחודיה הוא דסבר יום מיתה תופס לילו מדאורייתא, שמעינן דלית הלכתא כוותיה דקיימא לן יחיד ורבים הלכה כרבים, הלכך יום ראשון דהוא יום מיתה הוא ניהו דאיתיה מדאורייתא.

על הלכה זו של אבלות יום ראשון אמרה הגמרא במפורש שהיא מדברי תורה. על פי דרכו של הרמב"ם מקובלת היא למשה בסיני ונרמזה בכתובים בשני מקומות. המקום האחד הוא בטומאת כהן לקרובים. אחר שיש הלכה מקובלת של אבלות, פשוט הוא שאף דין טומאת כהן לקרוביו מכח הלכה זו הוא בא. מן המצוה של כהן להטמא לקרוביו יש ללמוד את עצם המצוה ואת חומרתה. כך הוא לשון הרמב"ם (הל' אבל פ"ב ה"ו):

כמה חמורה מצות אבלות, שהרי נדחת לו הטומאה מפני קרוביו כדי שיתעסק עמהן ויתאבל עליהן, שנאמר "כי אם לשאריו הקרוב אליו לאמו וגו' לה יטמא", מצות עשה, שאם לא רצה להטמא מטמאין אותו על כרחו.

⁵ תשובה זו באה על השאלה מדוע קבע הרמב"ם שקנין אשה בכסף הוא מדברי סופרים ואילו קנין ביאה ושטר הם מן התורה. הרמב"ם שולח את השואלים לעיין בשורש השני משרשי ספר המצוות.

⁶ כדרכו של הרמב"ם בדרך כלל על פי עדותו בתשובה (פאר הדור תש' קמ"ב).

במקום השני נאמרה המצוה לענין זמן אבלות "ואכלתי חטאת היום הייטב בעיני ה'". כך הוא לשון הרמב"ם (הל' אבל פ"א ה"א):

מצות עשה להתאבל על הקרובים, שנאמר "ואכלתי חטאת היום הייטב בעיני ה'", ואין אבילות מן התורה אלא ביום ראשון בלבד.

הלכה הנלמדת מסיפור אף היא מצוה תחשב

אמנם הקשה הכסף משנה כיצד אפשר ללמוד מצוה מדברי אהרן אל משה. שיטת הרמב"ם היא שמעשה או השקפה נכונים הנרמזים בכתוב בסיפור דברים אף הם בכלל תרי"ג המצוות. וכך הם דבריו בשורש ח' (בתרגום הרב קאפח, ועי' במצוה ברה ח"א מצוה א', מהדר"ב עמ' ס"א):

כל מקום שבאר בתורה וחייב אותנו לנקות עצמנו על ידי שנשלול מעצמנו מעשה פלוני ופלוני הרי אותו מעשה נמנה מכלל מצוות לא תעשה, ואף על פי שהלאו שנאמר בו הוא שלילה לא אזהרה, כי משהטיל עלינו שנשלול מעצמנו ונאמר אני לא עשיתי כך ולא עשיתי כך נודע בהכרח שעשיית אותו הכך וכך מוזהרים עליו.

ובביארנו למצוה א' ביארנו שגם במצות עשה יכול סיפור דברים להיות מצוה. במקרה של אהרן הרי העידה התורה על אמיתות דבריו שכן אחר שאמר:

וְאָכַלְתִּי חֹטְאֵת הַיּוֹם הַיֵּיטֵב בְּעֵינַי ה'.

נאמר:

וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה וַיֵּיטֵב בְּעֵינָיו.

צריכותא לשני הפסוקים הרומזים למצוה

שני הפסוקים מלמדים אותנו את ההלכה המקובלת מסיני. הפסוק האחד (ויקרא כ"א, ג'), "לה יטמא", מלמד את המצוה ואת חומרתה, על כן באה המצוה דווקא בכהנים שאסורים בטומאת מת. הפסוק השני (ויקרא י', י"ט), "ואכלתי חטאת היום הייטב בעיני ה'", מלמד את שיעור המצוה מן התורה. בספר המצוות הביא הרמב"ם את הפסוק המלמד את תוקף המצוה, שמטמאים כהן בעל כרחו, שמכאן יש ללמוד שזו מצוה ולא רשות. בי"ד החזקה הביא הרמב"ם את הפסוק המלמד את הלכות המצוה ושיעורה, כפי שבא בדברי אהרן אל משה.

ניתנה תורה ונתחדשה הלכה

כתב הרמב"ם בהלכות אבל (פ"א ה"א):

מצות עשה להתאבל על הקרובים, שנאמר "ואכלתי חטאת היום הייטב בעיני ה'", ואין אבילות מן התורה אלא ביום ראשון בלבד שהוא יום המיתה ויום הקבורה, אבל שאר השבעה ימים אינו דין תורה. אף על פי שנאמר בתורה "ויעש לאביו אבל שבעת ימים", ניתנה תורה ונתחדשה הלכה, ומשה רבינו תקן להם לישראל שבעת ימי אבלות ושבעת ימי המשתה.

מקורו של הרמב"ם הוא בירושלמי מועד קטן פ"ג ה"ה:

מניין לאבל מן התורה שבעה "ויעש לאביו אבל שבעת ימים". ולמידין דבר קודם למתן תורה?⁷

ויש לדקדק בלשון הרמב"ם ששינה וכתב "ניתנה תורה ונתחדשה הלכה", ולא כתב "שאין למדים דבר קודם מתן תורה". עוד יש להקשות על סתירה הן בדברי הירושלמי והן בדברי הרמב"ם. הירושלמי במועד קטן פ"א ה"ז, על משנת "אין נושאים נשים במועד", מביא כמה טעמים להלכה זו ובתוך הדברים אמרו שם:

רבי אילא רבי לעזר בשם רבי חנניה: על שם שאין מערבין שמחה בשמחה. רבי לא שמע לה מן הדא "כי חנוכת המזבח עשו שבעת ימים והחג שבעת ימים" (מלכים א' ח') (שמחת המזבח לחדוד ושמחת החג לחדוד). רבי יעקב בר אחא שמע לה מן הדא "מלא שבוע זאת" (בראשית כ"ט) (ולא עשה לרחל שמחה באותו שבוע).

הרי שלמדים דבר מקודם מתן תורה. אף הרמב"ם הביא לימוד זה בהלכות אישות (פ"ה הי"ד):

ואפילו בחולו של מועד אין נושאים נשים כמו שביארנו לפי שאין מערבין שמחה בשמחה שנאמר "מלא שבוע זאת ונתנה לך גם את זאת".

נראה שהסתירה בירושלמי הביאה את הרמב"ם לשנות הלשון בדרך שתיישב את השאלה. שני ביטויים יש בחז"ל ליסוד שחיובי תורה ומצוותיה הם רק מסיני. האחד נאמר בגמרא בענין מילה (שבת קל"ה ע"א). הגמרא אומרת שרק מי שאמו טמאה לידה נימול לשמונה, והקשתה הגמרא: והלא מילה ניתנה לאברהם עוד קודם שדיני טומאה נהגו. ותירצה:

ניתנה תורה ונתחדשה הלכה.

⁷ ע"י תורה שלמה בראשית נ', י', אות ל"ג שהביא מקורות רבים שכן היא הבנת הירושלמי, שהמשפט נאמר בתמיהה. וכך הביא גם מדרש הגדול שפעמים רבות מביא את הרמב"ם, עיי"ש.

השני נאמר במשנה (חולין פ"ז מ"ו) בענין גיד הנשה. על דברי חכמים שאמרו שגיד הנשה נוהג גם בבהמה טמאה, שאל ר' יהודה, והלא מימי יעקב נאסר גיד הנשה ועדיין אין דיני טומאה, ואמרו:

בסיני נאמר אלא שנכתב במקומו.

הבין הרמב"ם שהביטויים נאמרו דווקא בלשון הזו. במילה שנצטוינו בה קודם מתן תורה וחזר הציווי גם אחר מתן תורה (ויקרא י"ב, ג'), מתאימה הלשון "ניתנה תורה ונתחדשה הלכה", שכן נתחדש הציווי כשניתנה תורה. אבל בגיד הנשה אין כל התייחסות בתורה לדין זה אחר מתן תורה. על כן הביטוי המתאים הוא "בסיני נאמר אלא שנכתב במקומו", שכן אין התחדשות נוספת בתורה על מה שנכתב במקומו, שהוא קודם מתן תורה.

דין "אין מערבים שמחה בשמחה" אין לו התייחסות בפסוקי התורה שלאחר מתן תורה, על כן עליו מתאים לומר "בסיני נאמר אלא שנכתב במקומו", וזו צורת הבאת הדברים בתורה. לאבלות יש התייחסות אחר מתן תורה, בדברי אהרן: "ואכלתי חטאת היום הייטב בעיני ה'", על כן מתאים הביטוי "ניתנה תורה ונתחדשה הלכה", וכך הבין הרמב"ם את לשון הירושלמי "וכי למדים מקודם מתן תורה?!". על כן שינה הרמב"ם וכתב לשון זו בהלכות אבל, בדרך שמיישבת הסתירה מהלכות אישות.

המוות - תגבורת החיים

לא דבר ריק הוא שבענין אבלות ניתנה תורה ונתחדשה הלכה. לכאורה לא התחדש במתן תורה מאומה בענין אבלות. אנשים מתו קודם לכן ולאחר מכן. אף על פי כן ניתנה תורה ונתחדשה הלכה. מתן תורה נתן משמעות נצחית לחיים. "וְאַתֶּם הַדְּבָקִים בְּה' אֱלֹהֵיכֶם חַיִּים פְּלֶקֶם הַיּוֹם" (דברים ד', ד'), "צדיקים במיתתם קרויים חיים" (עי' ברכות י"ח ע"א). התורה והמצוות הן הדרך לרומם את החיים ההולכים וחולפים ולקובעם בנצח ישראל.

מכאן היחס הכפול למוות. מצד אחד הנצחיות ממעטת את החדלון של המוות. מגלה היא שהמוות אינו אלא "תגבורת החיים". מצד שני מעצימה היא את משמעות החיים. רק בחיי חיותו של אדם יכול הוא לפעול ולהתעלות לרמה של דבקות. על כן מתן תורה מיעט את מספר ימי חובת האבלות מן התורה, אך יחד עם זה הגדיר את היום הראשון כמצוה וחובה מן התורה אף בעיני ה'.

ואכלתי חטאת היום הייטב בעיני ה'.

דברי סופרים ממשיכים לבטא את רגשות האדם ועל כן קבעו את שבעת הימים למצוה מדברי סופרים. יחד עם מצוה זו קבעו את שבעת ימי המשתה הנותנים כיוון של המשכיות ויצירה, כלשון הרמב"ם:

ומשה רבינו תיקן להם לישראל שבעת ימי אבלות ושבעת ימי המשתה.

הקפדה מיוחדת הקפיד הרמב"ם לסיים הלכה זו בדבר טוב, ולכרוך את ימי האבלות עם ימי המשתה.

הרמב"ן בספר תורת האדם (הוצאת מוסד הרב קוק עמ' ר"ז-ר"ט) מברר את שיטת הראשונים שאבלות כל שבעה, כולל יום ראשון, אינה אלא מדבריהם. בדבריו הוא מביא כמה וכמה מימרות המורות על כך, ובתוכן "הלכה כדברי המקל באבל", וכן שהולכין לקולא בספק ואפילו במיעוט כנגד רוב, "וכי היכן מצינו שלא נחוש לרוב להחמיר בשל תורה ונלך אחר המיעוט להקל?!" וכן הביא ממועד קטן (י"א ע"ב) על דברי המשנה "מי שהפך את זיתיו וארעו אבל... טוען קורה ראשונה ומניחה לאחר המועד", והקשו בגמרא: "פתח באבל וסיים במועד", ותירץ רב אשי:

לא מיבעיא קאמר: לא מיבעיא בימי אבלו דמדרבנן הוא, ושרי, אלא אפילו במועד, דאיסור מלאכה מדאורייתא, במקום פסידא - שרו רבנן.

וכתב על זה רמב"ן (עמ' ר"ח):

ההוא נמי כפשטה הכי משמע דכולהו שבעה דאבלות דרבנן הוו, וכשם שמלאכה דרבנן כך כל שמנו חכמים באבל דרבנן, לא מצינו חומר בזה מזה... ואני תמה היאך למדו הגאונים אבלות מדין אנינות, והלא זמנו של זה לא זמנו של זה⁸, מתו מוטל לפניו אונן דבר תורה וזהו עיקר אנינות, ובאותו זמן אינו מתאבל לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים. נקבר, מתאבל עליו.

נראה לדעת הרמב"ם שאף שעיקר אבלות ואנינות יום ראשון מדאורייתא, וזו הלכה מקובלת למשה בסיני, מכל מקום פרטי האיסורים ומנהגי אבלות אינם אלא מדברי חכמים. על כן בפרטי האיסורים הלכה כדברי המקל, וספקו לקולא. ובכך מתיישב מה שהקשו על שיטת הרמב"ם מן הגמרא (כתובות ג' ע"ב):

הרי שהיה פתו אפוי וטבחו טבוח ויינו מזוג, ומת אביו של חתן או אמה של כלה, מכניסין את המת לחדר ואת החתן ואת הכלה לחופה, ובוועל בעילת מצוה ופורש, ונוהג שבעת ימי המשתה ואחר כך נוהג שבעת ימי אבלות וכו'.

והקשה הר"ן שם (על הרי"ף, א' ע"ב, ד"ה "ומת"):

ואם תאמר והא יום מיתה וקבורה מחייב באבלות דאורייתא כפי סברת הגאונים ז"ל, וכיון שכן היכי אתיא שמחת ימי המשתה שאינה אלא מדרבנן ודחיא אבלות דאורייתא.

⁸ ביטוי זה משתמש בו הרמב"ן במקומות רבים, עי' לעיל מצוה כ"ח, עמ' קסג.

לדין לא קשיא, שכן פרטי ההלכות הן דרבנן ועל כן הם אמרו והם אמרו, ומשום פסידא ומשום חשיבות הנישואין דחו הלכות אבלות.
הר"ן עצמו כתב ליישב שאלתו:

לאו קושיא היא דבית דין מתנין לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה.

המנחת חינוך (מצוה רס"ד אות ב') תמה עליו שהרי אמרו בועל בעילת מצוה והרי זה קום עשה, ויש לפלפל בזה הרבה.⁹
רמב"ן בספר תורת האדם (עמ' רי"ב) כתב (לשיטת הגאונים הנ"ל):

ומה שאמרו בחתן בועל בעילת מצוה ופורש ולא אסרוהו משום שאנינותו בזה תורה, מפני שבעילת מצוה נמי עשה של תורה היא, כדתניא (ברכות ט"ז) "ובלכתך בדרך", פרט לחתן ודחי זה מפני זה.

פשוט לרמב"ן, שאם אבלות ומשתה שניהם מן התורה, דוחה המשתה לאבלות. מתאימים הדברים למה שבארנו לעיל שהאבלות מלמדת על יחס נכון לחיים ועל חשיבות החיים, ועל כן בודאי שהמשכיות החיים בפועל דוחה לאבלות אף ששתיהן מן התורה. ואפשר לומר שאבלות ומשתה נאמרו יחדיו, ומשה המשיך לתקן שבעת ימי אבלות ושבעת ימי משתה ביחד כלשון הרמב"ם (הל' אבל פ"א ה"א), ללמדנו שיסוד אחד להם והוא חשיבות החיים והמשכיותם.

⁹ יש לדון אם הקובע הוא המעשה שבפועל שהוא בקום עשה, או צורת המצוה בתורה שהיא מצות עשה ועל כן ביטולה במהות הוא בשב ואל תעשה, אפילו אם יש מעשה בפועל. לדעת הר"ן צורת המצוה בתורה קובעת. ועיי' דבר שבמנין שכתב שזו מחלוקת אחרונים, ועיי' אגרות ראי"ה (ח"א אג' קמ"א) שנקט שלא כהר"ן וקבע שצורת קיום המצוה או העבירה היא הקובעת אם נקרא שיש בו מעשה או אין בו מעשה, ועיי' גם שדי חמד בערך "לאו שאין בו מעשה" (מערכת למ"ד כלל קכ"ד, ח"ד עמ' 99) שהאריך בגדר המעשה, ואכמ"ל.